

УДК 883.3(09)-31

Наталія Монахова

ФОЛЬКЛОРНІ МОДЕЛІ В ПОВІСТІ О. КОБИЛЯНСЬКОЇ «В НЕДІЛЮ РАНО ЗІЛЛЯ КОПАЛА» (НА ПРИКЛАДІ МІФОЛОГЕМИ «ДОЛЯ»)

У статті аналізується міфологема «доля» в українському фольклорі та в повісті Ольги Кобилянської «В неділю рано зілля копала», а також доводиться глибока вкоріненість художнього мислення письменниці в український міфологічний простір.

Одним із найскладніших питань сучасного літературознавства є проблема зв'язку літератури та міфології. Достеменно відомо, що міфологія завдяки своїй синкретичності постала як підґрунтя для розвитку літератури, зокрема її первісної форми - фольклору. Пізніше, з розвитком літератури як окремої форми соціальної активності, вона починає послугуватися міфами (прямо або опосередковано - знов-таки через фольклор) як «своєю мовою, поширюючи та по-новому інтерпретуючи міфологічні символи» [1, 15].

Фольклорний матеріал використовувався у літературі по-різному (на сьогодні вирізняють три типи рецепції, або трансформації, міфічних структур літературою [2, 23-56] - стилізація, інтерпретація та міфологізація) і набув різного значення в контексті літературного процесу тієї чи іншої епохи. Але найцікавішими для дослідження є періоди, коли фольклор актуалізується у свідомості соціуму як носій глибинних світоглядних структур. Для української літератури одним із таких етапів став початок ХХ століття, коли М. Коцюбинським було написано «Тіні забутих предків», Лесею Українкою - «Лісову пісню», а Ольгою Кобилянською - повість «В неділю рано зілля копала», що абсолютно випала зі сфери досліджень розвитку міфологізму в українській літературі, хоча видається чи не найяскравішим прикладом міфологічних шукань доби неоромантизму.

Традиційним типом рецепції фольклору для літератури початку ХХ ст. є інтерпретація, яка розкриває «глибинний намір подо-

лати дистанцію, культурне віддалення, а також враховує сенс сучасного розуміння, який людина творить сама» [3, 229]. Таке використання дозволяє літературі послугуватися міфами як «мовою»¹, що знімає необхідність наслідувати зовнішні ознаки фольклорного матеріалу, спираючись лише на ті смислові елементи, що містять національні світоглядні концепти. Себто відтворюючи у художньому творі світоглядні засади, відбиті у фольклорному матеріалі, письменник прямо апелює до засадничих елементів свідомості сучасного читача.

Одним із таких світоглядних концептів (основоположних для української ментальності), що їх можна вирізнити в українських фольклорних творах, є поняття «долі» (чи недолі), описане у численних дослідженнях О.Потебні, П.Іванова, М.Сумцова, О. Веселовського та ін.

Фактично, в їх працях можна виділити кілька напрямів. По-перше, вчені намагалися вирізнити процес виникнення віри в «долю» у слов'ян (напр., *Сонни А.* Горе и Доля в народной сказке); по-друге, вони намагалися з'ясувати, чи є «доля» міфічною істотою, чи лише своєрідною метафорою душі людини або її життя (напр., *Іванов П.* Народные рассказы о доле); і, по-третє, їх цікавив саме вплив «долі» на життя людини та регламентація цього впливу (напр., *Веселовский А.* Судьба-Доля в народных представлениях славян).

Розглядаючи походження уявлення про «долю» в українському фольклорі, вчені [5, 3] звертаються до твердження візантійського

історика Прокопія про те, що слов'яни не знали ідеї фатуму та не припускали його впливу на життя людини. Спираючись на це твердження та деякі приклади зі світового фольклору [5, 25], дослідник А. Сонні стверджує, що вони аж ніяк не могли розвинутися на слов'янському терені самостійно і є непрямими та значною мірою трансформованими запозиченнями із давньоримської міфології. Він вважає, що образ «долі» в українському фольклорі є відбитком давньоримських уявлень про Фортуну, і це він підтверджує тим, що в «деяких місцях Малоросії безсумнівно існує віра в особисту Долю» [5, 22]². О. Веселовський та його послідовники спростовують тезу Прокопія та схиляються до думки, що слов'янські уявлення про «долю» є автентичними, базованими ще на язичницьких віруваннях у рожаниць та судиць. О.Потебня навіть припускає, що «...можливо, слов'яни, вже відокремившись, виробили поняття про єдиного верховного Бога, відмінного від Перуна та інших» [6, 506], який певною мірою кореспондував з «долею».

Намагаючись вирізнити саме постать «долі» із різноманітного фольклорного матеріалу, всі дослідники тією чи іншою мірою схиляються до того, що вона є зооморфною або антропоморфною: «Доля є істотою, відмінною від людини, якій вона належить, ... дії долі, що спричиняють певні події у людському житті, не є повторенням таких самих дій людини» [6, 480]; в цьому випадку її втілення називають міфічними істотами. Але, крім уявлень про «долю» як про міфічну істоту, існують і такі, що їх О.Потебня називає уособленнями, «які не мають об'єктивного буття» [6, 482]. Саме такий характер має доля у пісні, цитованій О.Потебнею:

Породила мене мати у Святу неділю,
Дала мені гірку долю, нічого не вдію [6, 506].

Крім того, ця пісня відбиває ще одне уявлення про долю - як про певну якість, що надається людині під час народження³. Цей тип долі П. Іванов називає «природженою долею» [7, 54]. Вчений пише: «...Доля [судьба] людини перш за все визначається актом народження: доля людини є дарунком її матері» [7, 56]. Така доля має характер неминучості, вона є роковою, і людина приречена на поразку в боротьбі з нею. Крім того, дослідник висловлює думку про існування можливості того,

«що кожній людині дається по три долі» (з яких людина може обрати одну), причому «доля материна у такому випадку відповідатиме ідеї вродженості, таланту; доля батькова - ідеї випадкового щастя, фортуни; а доля Божа - ідеї рокованості, рокової долі» [7, 76]. Але все це - відгалуження долі особистої (О. Веселовський, крім того, вирізняє ще два типи долі: приватну та родову).

Хоча фольклорні уявлення про долю та її вплив на людину не є абсолютно чітко вирізненими в численних наукових дослідженнях, вони відбилися, звичайно, зазнавши певної трансформації, в літературних текстах. Прикладом цього, на нашу думку, є повість О. Кобилянської «В неділю рано зілля копала», де поняття долі або фатуму, ніде, що правда, прямо не окреслене, постає як сюжетотворчий мотив.

У творі бачимо втілення трьох типів долі: приватної, особистої та родової. Приватною вважаємо долю людини, що її, хоч і неусвідомлено, визначає сама людина, її вчинки. Особистою є доля, що переходить у спадок від, скажімо, батьків чи інших людей, визначальних у житті певної особи. Родовою долею вважаємо таку, що впливає на весь рід, плем'я, будь-яке інше угруповання людей.

Власне, Ольга Кобилянська, що є представницею більшою мірою християнської культури, ніж автентично народної, фольклорної (а отже, «більш» язичницької⁴), говорячи про долю, вживає перифраз - слово гріх. Так, доля циганського племені, що прибилося до гори Чабаниці, спричинена давнім гріхом («Будучи ще в Єгипті, вони [їх предки] не прийняли Марії з Йосифом та божим дитятком у себе на відпочинок, і через те за кару тиняються, мандрують споконвіку по світі» [9, 17]), що його мали спокутувати нащадки, блукаючи світом. Цей самий гріх - прокляття, що є визначальним для долі всіх наступних поколінь цього племені, певною мірою впливає й на життя поокремих циган так само, як і на все плем'я: «...Прокинулася в ній [Маврі] туга і привичка її чудного люду - змінити час від часу місцевість свого побуту, заблаглося предивною тугою поволіктися кудись у дальній світ» [9, 25]. Таку саму внутрішню приреченість на мандри та внутрішній неспокій передає вона і своєму синові Грицю: «Одна [душа] непостійна. Тужлива, пуста, палка... а передусім [тягне] до свободи,

широкої, безмежної, як крилаті ліси по верхах, як бистрі ріки там, в долах. Як та широка пустка, що йому... іноді аж уві сні ввижається» [9, 41].

Гріх Маври - приватний. її батько, Андронаті, каже Раду, чоловікові Маври: «...її гріх чи може не гірше украє її сам» [9, 8]. І скоєний Маврою гріх справді карає її майже на все життя («...я збавила свою долю» [9, 60], оповідає про себе Мавра Тетяні). її відторгає від себе її власний народ, вона втрачає свою дитину, а потім, хоч і непрямом, спричиняється до загибелі обох своїх дітей, Гриця та Тетяни. І тільки зі смертю Гриця вона вивільняється від свого гріха: «Тут вже мій гріх скінчився» [9, 155], і Мавра має право повернутися між циган, продовжувати відбувати родовий гріх.

Доля Гриця, дитини гріха, народженого «під злий час, під лихую годину», а отже затаврованого на весь свій вік, повністю визначається, навіть задається материною долею: він мусить відбутися покарання за її гріхи. Відчуваючи саме це в Грицеві, Тетяна каже про нього, вже отруєного нею: «...Лихо в *нім* сховалося... циті! Вже ніде лиха не буде...» [9, 155]. Крім того, лихо, що заховалося в Грицеві, спричинене тим, що він успадкував не тільки материн гріх, а й гріх батьків - за зведення Маври. Тому він і має дві душі: одну циганську, другу - «горду, вразливу і вдатну» [9, 41] - батькову. Як втілення спокути за гріхи обох батьків, він успадковує обидві долі - і вже тим самим позбавляється права на існування у світі, створеному для однозначних людей, у світі, де чорне і біле можуть побувати поряд, але разом - ніколи.

Долю Гриця тричі віщує Андронаті трембіта (треба згадати, що «звичай грати на трембіті у населення Карпат дуже давній. Він має глибокі сакральні корені. Грати на трембіті могли лише чоловіки, і то у певний час, як правило, - сповіщаючи про чиюсь смерть» [10, 121]). Вона «не то, щоб обзивалася, а ридала», вперше - коли Андронаті підкладає новонародженого до хати Михайла Бойчука, вдруге - коли Гриць легковажить обома дівчатами - і Насткою, і Тетяною - у розмові з дідом, і втретє - як Тетяна вже отруїла Гриця, власне, ця трембіта грала по його душі («В його внука була доля, - думає тоді старий Андронаті, пригадуючи першу пісню трембіти. - Ждала лиш на нього, як те раннє сонце за імлюю - чому не осягнув її?» [9, 153]).

Таким чином, видається можливим стверджувати, що долі головних героїв є визначеними від початку. В першу чергу це заявлено пісню, цитованою на початку твору - «Ой не ходи, Грицю, на вечорниці»: фактично, вона наперед оповідає читачеві, що очікує на героїв, які не можуть вийти з кола, призначеного їм обом. По-друге, заданість визначається ще й тим, що ім'я головного героя береться просто з цієї самої пісні - тобто закріплене «у міфологічній свідомості як носій знаковості» [11, 115].

Герої зазнають кари, бо (в межах рокованих їм дол) виходять за межі законів суспільства. Власне, своєю поведінкою, порушеннями суспільних табу вони ставлять себе поза цими законами (Мавра - зрадою; Гриць - тим, «що двох нас [Настку і Тетяну] любиш, двох нас сватаєш, що двох нас дуриш» [9, 108]; Тетяна - тим, що любила, криючись, і тим, що відважилася на вбивство; Настка - тим, що змушувала Гриця обирати поміж собою та Тетяною), а отже, покарання неминуче.

За висловом М. Кіяновської, «поетика повісті [«Тіні забутих предків»] будується на повторюваному ефекті порушення правил». Таке порушення впливає і на долі героїв повісті "В неділю рано зілля копала", визначаючи їх. Тобто, у творі ми бачимо долю як вищу (але аж ніяк не абсурдну!) силу, «як багатозначний і складний символ життєвого шляху людини» [11, 188].

Таким чином, повість Ольги Кобилянської «В неділю рано зілля копала» постає як осмислення засадничого для української культури та, зокрема, літератури поняття «долі». Поняття, на якому тією чи іншою мірою ґрунтується творчість багатьох українських письменників. Прикладом може бути вже згадувана повість М. Коцюбинського «Тіні забутих предків»; майже у кожному творі Т. Шевченка, поета, що став символом української літератури, поштовхом для розгортання художньої рефлексії є саме ця міфологема.

Світ повісті Ольги Кобилянської - фольклорний, що тепер сприймається як зниклий, власне, як світ «забутих предків», і, здавалося, його прикмети теж уже зникли. Бо тільки в пізніші часи, вже у другій половині ХХ століття, з'явилися твори, подібні до цього за світовідчуттям (маємо на увазі український химерний роман, наприклад, романи «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця» О. Ільченка, «На полі смирен-

ному» чи «Три листки за вікном» В. Шевчука та ін). Але літературна спадкоємність, що прочувається між цими літературними творами, між цими культурними епохами, робить

повість «В неділю рано зілля копала» з її глибинною філософською інтерпретацією фольклорної дійсності та зануренням у міфічне поле актуальною для сьогодення.

Примітки

¹ За Леві-Стросом, «якщо у міфах міститься суть, то вона визначається не окремими елементами, а способом поєднання елементів». Себто міф є «способом висловлювання» [4, 199].

² Хотілося б звернути увагу на те, що даний дослідник явно не відокремлював давньоримське поняття долі як фортуни (тобто випадкової вдачі) та українське вірування в особисту долю, що вважалася великою мірою вродженою, а отже такою, що судилася.

³ «Вказівок на залежність долі від часу, особливо від часу народження, досить: «під злий час, під лихую годину»...; млр. «щаслива, добра, лиха година» [6,475].

⁴ «Гуцули - надзвичайно оригінальний народ, з багатою фантазією, зі своєрідною психікою. Глибокий язичник - гуцул ціле своє життя, до смерті проводить у боротьбі зі злими духами, що заселяють ліси, гори і води. Християнством він скористався тільки для того, щоб прикрасити язичницький культ» [8,75].

1. Мифы народов мира: В 2 т. - М.: Советская энциклопедия, 1991. - Т.1.

2. Кубилюс В. Формирование национальной литературы - подражательность или художественная трансформация (Три шага литературы в фольклор) // Вопросы литературы. - 1976. - № 8.

3. Рікер П. Конфлікт інтерпретацій // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. (за ред. Зубрицької М.). - Львів: Літопис, 1996.

4. Леві-Строс К. Структурна антропологія. - К.: Основи, 1997.

5. Сонни А. Горе и Доля вь народной сказкь. - СПб., 1906.

6. Потебня А. О доле и сродных с нею существах // Потебня А. Слово и миф. - М.: Правда, 1989.

7. Иванов П. Народные рассказы о Доле // Сборник Харьковского историко-филологического общества. - X., 1892. - Т.4.

8. Коцюбинський М. Твори: В 6 т. - К., 1962. - Т.6.

9. Кобилянська О. В неділю рано зілля копала. - К.: Радянська школа, 1986.

10. Коваль І. Фольклорна модель похорону у повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків» // Молода нація. - 1997. - Вип. 5.

11. Кіановська М. Засоби міфологізації персонажів у повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків» // Молода нація. - 1997. - Вип. 5.

12. Гнатюк О. Трансформація фольклорного матеріалу у літературному тексті // Молода нація. - 1997. - Вип. 5.

13. Фрай Н. Архетипний аналіз: теорія митів // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. (за ред. Зубрицької М.). - Львів: Літопис, 1996.

Natalia Monachova

FOLKLORE MODELS IN THE OLGA KOBYLIANS'KA'S NOVEL «SHE DUG THE HERBS EARLY ON A SUNDAY MORNING»

The article analyses the mythologem of «fate» in Ukrainian folklore and in the Olga Kobylans'ka's novel «She dug the herbs early on a Sunday morning» and states that the writer's literary thinking is deeply rooted in the Ukrainian mythological thought.